

ULUSLARARASI MOLLA FENÂRÎ SEMPOZYUMU
(4-6 ARALIK 2009 BURSA)
–BİLDİRİLER–

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MOLLA FANĀRĪ
(4-6 DECEMBER 2009 BURSA)
–PROCEEDINGS–

EDİTÖRLER/EDITORS

TEVFİK YÜCEDOĞRU
ORHAN Ş. KOLOĞLU
U. MURAT KILAVUZ
KADİR GÖMBEYAZ

BURSA 2010

Molla Fenârî'nin Tasavvufî Kimliği

Abdurrezzak Tek, Doç. Dr.

Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Bursa, Türkiye

Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülslâmı kabul edilen Molla Fenârî'nin tasavvufî kimliği ile ilgili müstakil olarak bazı araştırmalar yapılmış yahut onu konu edinen çalışmalarda bu yönüne değinilmişse de mesele kanaatimizce henüz netlik kazanmış değildir. Zira Molla Fenârî'nin

yaşadığı yüzyıldan itibaren kaleme alınan tarihî kaynaklara, vefeatnâme, tezkire ve biyografi kitaplarına bakıldığında onun başta Ekberîyye olmak üzere Rifâîyye, Ebherîyye/Evhadiyye, Safevîyye/Erdebiliyye, Bayramîyye ve Zeynîyye gibi değişik tarikatlara mensubiyetinden bahsedilmekte ancak söz konusu mensubiyetin keyfiyeti hakkında yeterli bir bilgi ortaya konmamaktadır. Konuyla ilgili hazırlanan yazıda Fenârî'nin tasavvufî kimliği, bilfiil tarikat faaliyetinde bulunup bulunmadığı tespit edilmeye çalışılacak ve onun bu kimlikle kaleme aldığı eserlerin tasavvufî yönüne etkisinin nasıl ve hangi ölçüde olduğu ele alınacaktır.

Molla Fenârî'nin yaşadığı yüzyılda (XV. yy.) hayatı hakkında ilk bilgi veren kaynaklar arasında talebesi olarak zikredilen İbn Hacer'in *İnbâü'l-Gumr bi-Ebnâi'l-Umr* adlı eseri ile Molla Fenârî'yle görüşmüş olan Âşıkpaşazâde'nin *Tarih*'inin yer aldığı görülmektedir. Fenârî hayatta iken veya vefatından sonra yazılmış olan bu iki esere bakıldığında, örneğin *İnbâü'l-Gumr*'da Molla Fenârî'nin tasavvufî kimliği ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir:

Molla Fenârî, güzel ahlâklı, oldukça faziletli ve cömert idi. Bununla birlikte İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini benimsemekle, *Fusûs*'u okutmak ve ders vermekle suçlandı. Kahire'ye geldiğinde ise böyle bir şey görülmedi [İbnü'l-Arabî'nin eserlerini okutmadı ve onun görüşleri ile ilgili herhangi bir şey söylemedi]. 822 senesinde hacca gitti ve döndüğünde [Mısır Sultanı] Müeyyed onu çağırды. Bunun üzerine Kahire'ye gitti, şehrin ileri gelenleriyle bir araya geldi. Aynı şekilde

[İbnü'l-Arabî'nin görüşleriyle veya eserlerini okutmasıyla ilgili olarak] ona isnat edilen sözlerden hiçbir şey söylemedi. Onun hakkında endişelenen bazı kişiler Fenârî'ye bu konuda bir şey söylememesini tavsiye ettiler. Asrın önde gelen âlimleriyle bir araya geldi; onlar Fenârî ile müzakere ve görüş alışverişinde bulundular ve onun değerli biri olduğuna şahit oldular.¹

Âşıkpaşazâde Tarihi'nde ise Molla Fenârî hakkında şu satırlar yer almaktadır:

Yıldırım Bayezid zamanında ulemadan Mevlânâ Şemseddîn Fenârî, Mevlânâ Kutbeddîn İznîkî, Şeyh Yâr Ali Horasanî, Şeyh Cezerî Sirozî ve fukaradan Şeyh Hamîd ve Şeyh Fahreddîn Mudurnî var idi. Bunlar kerametleri zahir olmuş azizlerdi.²

Görüldüğü üzere Molla Fenârî'nin yaşadığı zaman dilimine en yakın iki kaynaktan da –ki bu kaynaklardan biri Mısır'da kaleme alınırken, diğeri Anadolu'da yazılmıştır– onun herhangi bir şeyhe intisabından veya tarikata nispetinden bahsedilmemekte aksine âlim oluşu vurgulanmaktadır. Şu halde muahhar kaynaklarda Molla Fenârî'ye Ekberîyye, Rifâîyye, Ebherîyye/Evhadiyye, Safevîyye/Erdebiliyye, Bayramîyye ve Zeynîyye gibi tarikatların atfedilmesi nasıl olmuştur? Bu sorunun cevabını bulabilmek için Fenârî'nin söz konusu tarikatlara mensubiyetinin keyfiyetini tek tek irdelemek gerekmektedir.

I. Molla Fenârî'nin Ekberîyye'ye Mensubiyeti

Görebildiğimiz kadarıyla biyografi kaynakları arasında Molla Fenârî'nin Ekberîyye tarikatına mensubiyetinden bahseden ilk eser Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı kitabıdır.³ Daha sonra İ. Hakkı Uzunçarşılı, Hakkı Şinasi Çoruh, Hakkı Aydın ve Mustafa Aşkar gibi bazı araştırmacılar da bu görüşü benimsemişlerdir.⁴ Bu kanaate sahip olan müellifleri, Molla Fenârî'yi

¹ İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali, *İnbâü'l-Gumr bi-Ebnâü'l-Umr* (nşr. Seyyid Abdullah b. Ahmed el-Alevî), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. bs., Beyrut 1986, VIII, 244.

² Âşıkpaşazâde Derviş Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osmân'dan Âşıkpaşazâde Tarihi* (nşr. Âli Bey), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332, 201.

³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, I, 390.

⁴ Bk. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. bs., Ankara 1982, I, 533; Çoruh, Hakkı Şinasi, "Türk Anadolu'da İlim Tarihinin İlk Büyük Siması, İlk Osmanlı Şeyh-ül-İslâmı Molla Fenari (1350-1430/1431)", *Türk Kültürü*, 120 (1972), 41; Cuncur, Müjgân, "İlk Türk-Osmanlı Şeyhülislâmı Molla Fenari", *Türk Yurdu*, II/283 (1960),

Ekberîyye adını verdikleri tarikata bağlı olduğunu düşünmeye iten temel sebep, Fenârî'nin İbnü'l-Arabî'nin düşünce mirasını benimsemiş olmasıdır. Ancak Molla Fenârî'nin Ekberîyye mektebinin görüşlerine bağlılığının keyfiyetini ele almadan önce “Ekberîyye bir tarikat mı, yoksa tasavvufî bir mekteb/ekol müdür?” sorusuna cevap aramak gerekmektedir.

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'ye “Şeyh-i Ekber” unvanı dolayısıyla *Ekberîyye*, soy nispetinden ötürü *Hâtemîyye* ve *Arabîyye*, mahlası Muhyiddîn'e nispetle *Muhyîyye* adlarıyla anılan bir tarikat nispet edilmiştir. Bunlar arasında en yaygın olanı Ekberîyye nispetidir. Ekberîyye adı altında İbnü'l-Arabî'ye nispet edilen kurumlaşmış bir tarikatın bulunmadığı kanaatine sahip olanlara göre onun yolu tarikatlar üstü bir irfan yoludur. Kalbinde İbnü'l-Arabî'nin fikirlerine bir meyil ve muhabbet duyan herkes onun yolundan sayılır ve bu yolda gidenlerin Ekberîyye adıyla anılan bir zaviye veya dergâhları da yoktur. Bu durumda Ekberîyye'yi marifete dayalı bir yol veya felsefî tasavvuf olarak görmek, tarikat adı yerine “mektep” olarak tanımlamak veya melâmet ve fütüvvet anlayışında olduğu gibi bir neşve ve zevk hâli olarak tarif etmek daha doğrudur.⁵

Molla Fenârî'nin Ekberîyye mektebine mensup olduğunun diğer bir ifadeyle İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini benimsediğinin en önemli delili, Mısır'da iken Fenârî'nin öğrencisi olan ve kendisinden icazet alan İbn Hacer'in konuyla ilgili sözleridir. Daha önce de yer verildiği üzere İbn Hacer *İnbâü'l-Gumr* adlı eserinde Molla Fenârî'nin İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine bağlı olduğunu, *Fusûsu'l-Hikem*'i okuyup okuttuğunu ve bu sebepten dolayı eleştirildiğini ifade etmişti.⁶

18; Aydın, Hakkı, *İslâm Hukuku ve Molla Fenârî*, İşaret Yayınları, İstanbul 1991, 54-55; Aşkar, Mustafa, *Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücd Anlayış*, Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, Ankara 1993, 82, 86; a.mlf., “Osmanlı Devletinde Âlim-Mutasavvıf Prototipi Olarak İlk Şeyhülislâm Molla Fenârî ve Tasavvuf Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXVII (1997), 398; Gülle, Sıtkı, “İlk Osmanlı Şeyhülislâm'ı Şemseddin Muhammed b. Hamza Fenârî (751-834/1350-1431) ve Onun Aynü'l-A'yân Tefsiri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1999), 240; Öngören, Reşat, “Molla Fenârî'nin Tasavvufî Yönü”, *Türkler* (ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XI, 114-115.

⁵ Konuyla ilgili farklı görüşler için bk. Kılıç, M. Erol, “Ekberîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, X, 544-545.

⁶ İbn Hacer'in öğrencisi Süyûtî de hocasından alıntı yaparak konuyu tekrarlamaktadır. Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nühât* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Dâru'l-Fikr, 2. bs., Beyrut 1979, I, 97-98. Ayrıca bk. İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehasin Cemâleddin Yusuf, *el-Menbelü's-Sâfi ve'l-Müsterîf ba'de'l-Vâfi* (nşr. Muhammed Muhammed Emin & Nebil Muhammed Abdülaziz), Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesaiki'l-Kavmiyye, 2. bs., Kahire 2003, X, 40-41; Gazzî, Takiyyüddin b. Abdülkâdir et-Temimî, *et-Tabakâtü's-Senîyye fî Terâcimi'l-Hanefîyye*, Süleymaniye Kütüphanesi,

Molla Fenârî'den bir asır sonra eserini kaleme alan XVI. yüzyıl müelliflerinden Taşköprizâde'nin kaydına göre Molla Fenârî, Ekberîyye mektebine dair görüşlerini İbnü'l-Arabî'nin evlatlığı Sadreddîn el-Konevî'nin talebelerinden olan babası Hamza'dan öğrenmiştir. Taşköprizâde'nin güvenilir kaynaklardan işittiğini söylediği bilgi şöyledir:

Güvenilir kişilerden işittim ki, Molla Fenârî'nin babası Molla Hamza, Şeyh Sadreddîn Konevî'nin öğrencilerindendi ve hocasının kitaplarından *Miftâhu'l-Gayb*'ı ondan okumuş ve [daha sonra] oğlu Molla Fenârî'ye de okutmuştu. Molla Fenârî bu kitabı yeterince şerh etmiş ve tasavvufî marifetlere dair daha önce işitilmemiş ve anlaşılması güç birtakım hususları ilave etmiştir.⁷

Bu bilgiyi ilk defa Taşköprizâde vermekte, Mahmud b. Süleyman el-Kefevî, Mecdî Mehmed Efendi, Hoca Sadeddîn gibi aynı yüzyıl müellifleri başta olmak üzere sonraki müellif ve araştırmacıların da bunu tekrarladıkları görülmektedir.⁸ Ancak Molla Fenârî babasından Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb*'ını okumuş olsa da, babasının Konevî'den okumuş olma ihtimali tarihen mümkün görünmemektedir. Zira Konevî'nin ölüm tarihi (673/1274) göz önüne alınırsa, Fenârî doğduğunda babasının 100 yaşlarında olması gerekir. Bu sebeple bizzat Konevî'den değil talebesinden veya talebesinin talebesinden okumuş olmalıdır.⁹

Molla Fenârî *Miftâhu'l-Gayb*'ı okumuş olmasının yanı sıra esere *Misbâhu'l-Üns* adıyla geniş bir şerh yazmış, hem *Miftâhu'l-Gayb*'ı hem de İbnü'l-Arabî'nin eseri *Fusûsu'l-Hikem*'i okutmuştur. Nitekim Taşköprizâde Fenârî'den *Miftâhu'l-Gayb*'ı okuyup icazet alanlar arasında Anadolu'daki ilk Kübrevîyye

Çorlulu Ali Paşa, no. 353, vr. 541^a-542^a; İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şeğherâtü'ş-Zeheb fî Abbâri Men Zeheb* (nşr. Abdülkâdir Arnaut & Mahmud Arnaut), Dâru İbn Kesir, Beyrut 1986, IX, 304.

⁷ Taşköprizâde, Ebü'l-Hayr İsâmüddîn Ahmed Efendi, *eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* (nşr. A. Suphi Furat), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, 24.

⁸ Kefevî, Mahmud b. Süleyman, *Ketâ'ibü A'lâmi'l-Ahyâr min Fukabâi Mezhebi'n-Nu'mân el-Mubtâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, no. 630, vr. 410^a; Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâ'iku'ş-Şekâ'ik (Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri)*, c. I içinde haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, 49; Hoca Sadeddîn Efendi, *Tâcü'l-Tevârih*, Tabhane-i Âmire, İstanbul 1279-1280, II, 413; Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhayy b. Muhammed, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Dâru'l-Marife, Beyrut ts., 166. Doğuda ve batıda Molla Fenârî'nin hayatıyla ilgili kaleme alınan bütün kaynaklarda bu bilgiyi bulmak mümkündür.

⁹ Hüseyin Hüsâmeddîn, "Molla Fenârî", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, XVIII/95 (1926/16. sene), 372; Aydın, İbrahim Hakkı, "Molla Fenârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXX, 245.

şeyhi Buhârâlî Emir Sultan'ın bulunduğunu, hattâ Emir Sultan'a ait Fenârî'nin icazet yazdığı *Miftâhu'l-Gayb* nüshasını gördüğünü belirtmektedir.¹⁰ Ayrıca İbn Hacer'in Fenârî'nin özellikle *Fusûs*'u okutmasından dolayı bir kısım tenkitlere maruz kaldığını belirttiğinden de bahsetmiştik.¹¹ Görüldüğü üzere Molla Fenârî'nin tasavvufî düşüncesinin şekillenmesinde İbnü'l-Arabî'nin etkisi açıktır. Bu yönüyle Molla Fenârî, Ekberîyye mektebinin –tarikatının değil– görüşlerinin Anadolu'da temsil edilmesini ve yayılmasını sağlayan âlimler arasında yer almaktadır.

II. Molla Fenârî'nin Rifâiyye Tarikatına Nispeti

Bazı kaynaklarda Molla Fenârî'ye ait bir Rifâiyye silsilesine yer verilmekte ve buradan hareketle Rifâiyye tarikatında “Fenârîyye” adlı bir kolun oluştuğundan bahsedilmektedir. Fenârî'ye nispet edilen Rifâiyye silsilesi şöyledir:

Şeyh Ahmed b. Ebü'l-Hasan er-Rifâî > Seyfüddîn Ali er-Rifâî > Abdurrahman b. Osman er-Rifâî > İbrahim b. Ali el-A'zeb > Şemseddîn Ahmed er-Rifâî > Kutbeddîn Ali b. Abdürrahim er-Rifâî > Necmeddîn Ahmed b. Ali er-Rifâî > Şemseddîn Ahmed el-Müsta'cel > Tâceddîn Muhammed > Şemseddîn Ahmed es-Sağîr > İzzeddîn er-Rifâî > İbrahim b. Hasan er-Rifâî > Muhammed b. Ahmed es-Sûfî > Abdurrahman b. Muhammed el-Hanefî > Molla Fenârî.¹²

¹⁰ Taşköprizâde, *a.g.e.*, 54-55.

¹¹ İbn Hacer el-Askalânî, *a.g.e.*, VIII, 244.

¹² Ahlatî, Kemal b. Ahmed b. Halîfî b. Emir, *Münevvirü'l-Ezğâr fî Zikri Silsileti'l-Meşâyih*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş, no. 253, vr. 15^a-19^a. Harîrîzâde'nin *Tibyanü Vesâ'ilü'l-Hakâ'ik fî Beyâni Selâsi't-Tarâ'ik* adlı eserinde (Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendî, no. 431, II, vr. 59^a) verdiği silsile şöyledir: Şeyh Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali er-Rifâî > Seyfüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Osman er-Rifâî > Abdürrahim b. Osman er-Rifâî > Muhyiddîn Ebü'l-İshak İbrahim el-A'zeb b. Ali er-Rifâî > Şemseddîn Muhammed b. Abdürrahim er-Rifâî > Kutbeddîn Ebü'l-Hasan Ali er-Rifâî > Necmeddîn Ahmed b. Ali er-Rifâî > Şemseddîn Ahmed Müsta'cel İbn Muhammed er-Rifâî > oğlu Tâceddîn Muhammed b. Ahmed > oğlu Şemseddîn Ahmed es-Sağîr > İzzeddîn er-Rifâî > İbrahim b. Hasan es-Sûfî > Muhammed b. Ahmed es-Sûfî > Abdurrahman b. Muhammed b. Ali el-Hanefî el-Bistâmî el-Antakî > Molla Fenârî.

Tabibzâde Mehmed Şükrü Efendî'nin *Silsilenâme-i Turuk-i Aliyye*'sinde (Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâî, no. 1098, vr. 9^a) ise silsile şu şekilde yer almaktadır: Şeyh Ebü'l-Hasan Ahmed er-Rifâî > Ebü'l-Hasan Seyfüddîn Ali İbn Osman er-Rifâî > Muhammed Müeyyed ed-Devle > Muhyiddîn İbrahim el-A'zeb İbn Ali er-Rifâî > Şemseddîn Abdürrahim b. Muhammed > Kutbeddîn Ebü'l-Hasan Ali > Necmeddîn Ahmed b. Ali er-Rifâî > Şemseddîn Ahmed Müsta'cel İbn Muhammed > Tâceddîn Muhammed İbn Ahmed > Şemseddîn Ahmed es-Sağîr > İzzeddîn er-Rifâî > İbrahim b. Hasan > Muhammed b. Ahmed es-Sûfî > Şemseddîn Abdurrahman İbn Muhammed el-Hanefî > Molla Fenârî.

Silsileye göre Molla Fenârî Rifâiyye hırkasını Antakyalı Şeyh Abdurrahman b. Muhammed el-Hanefî el-Bistamî'den¹³ giymiştir.¹⁴ Ancak Bistamî, hayatı, eserleri, hocaları ve talebeleri hakkında bilgi verdiği *Kitâbü Dürreti Tâci'r-Resâ'il ve Gurrati Minbâci'l-Vesâ'il* isimli eserinde 812/1409-10 senesinde Lârende'de Molla Fenârî ile tanıştığını ve ona hîref ilimlerinden bazılarını okuttuğunu kaydeder,¹⁵ fakat silsilede yer aldığı şekilde bir istifadeden bahsetmez.¹⁶ Aynı şekilde Taşköprizâde de cîfr, vefk, havas vb. ilimlere vâkıf olan bu şeyh ile Molla Fenârî'nin Bursa'da buluştuğunu ve Fenârî'nin Arapça'ya dair birçok ilim dalında kendisinden istifade ettiğini belirtir, fakat herhangi bir intisaptan bahsetmez.¹⁷ Kanaatimizce silsilenâme müellifleri Molla Fenârî'yi Rifâiyye'ye atfederken söz konusu görüşmeyi esas almış olmalıdırlar. Zira tarikat anlamında bir intisap olsaydı başta Bistamî ve Taşköprizâde olmak üzere Fenârî'ye yakın dönem kaynaklarında bu intisabın zikredilmiş olması gerekirdi. Bursa vefeyatnâmelerinde de Bistamî ile Fenârî arasında şeyh-mürîd ilişkisinden ziyade ilmî bir alışverişten bahsedilmektedir.¹⁸ Öte yandan Bistamî sadece Molla Fenârî'ye değil ilm-i hurufta Fenârî'nin oğlu Mehmed Şâh'a da hocalık yapmıştır.¹⁹ Dolayısıyla Molla Fenârî ile Abdurrahman Bistamî arasındaki ilmî münasebetten hareketle Rifâiyye tarikatında "Fenârîyye" adlı bir kolun teşekkül

¹³ Antakya'da doğan Abdurrahman b. Muhammed Bistamî, İslâmî ilimlerde yetişmek arzusuyla Kahire başta olmak üzere çeşitli ilim merkezlerini dolaştı. Kahire'de dinî ilimlerin yanı sıra simya, tıp, tarih gibi alanlarda kendini yetiştirdi. O dönemde Osmanlılar'ın önemli ilim ve kültür merkezi olan Bursa'ya geldi. Dönemin padişahı II. Murad'ın ilgi ve teveccühünü kazandı; bazı eserlerini ona ithaf etti. Bayezid-i Bistamî meşrepli olması hasebiyle Bistamî nisbesiyle de anılan Abdurrahman el-Antakî 858/1454 yılında Bursa'da vefat etti ve hisara defnolundu. Kabri günümüze ulaşmıştır. Bk. Çağrı, Mustafa, "Bistamî, Abdurrahman b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VI, 218-219.

¹⁴ Hakkı Şinasi Çoruh kaynak belirtmeksizin Molla Fenârî'nin yirmi yedi yaşında iken Rifâiyye tarikatına intisap ettiğini yazmaktadır. Bk. Çoruh, H. Ş., "a.g.m.", 41.

¹⁵ Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 4905, vr. 25^a-25^b. Ayrıca Abdurrahman Bistamî, 822/1419'da kaleme aldığı *Keşfü'l-Esrârî'r-Rabbâniyye fî Şerhi'l-Lîm'ati'n-Nûrâniyye* adlı eserinden dolayı Molla Fenârî'den övgü aldığını belirtmektedir (vr. 27^b). Konuyla ilgili ayrıca bk. Fazlıoğlu, İhsan, "İlk Dönem Osmanlı İlim ve Kültür Hayatında İhvânü's-Safâ ve Abdurrahmân Bistâmî", *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 2 (1996/2), 237-238.

¹⁶ Abdurrahman Bistamî, 826/1422'de yazdığı ve içinde Erdebilî şeyhlerinin yer aldığı silsilesinde şeyhi Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed (ö. 807/1405) ve halifelerinden bahsetmekte fakat burada Fenârî'nin adını zikretmemektedir. Bk. Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 4940, vr. 18^b-20^b (sayfa kenarı).

¹⁷ Taşköprizâde, a.g.e., 46.

¹⁸ Örneğin bk. Balırcızâde Selîsî Şeyh Mehmed Efendi, *Ravza-i Enliyâ* (haz. Mefail Hızlı & Murat Yurtsever), Arasta Yayınları, Bursa 2000, 184.

¹⁹ Fazlıoğlu, İ., "a.g.m.", 239-240.

ettiğini söylemek²⁰ isabetli görünmemektedir. Haddizatında böyle bir kol oluşmuş olsaydı ilk olarak Bursa’da yayılması gerekirdi; ancak Bursa vefeyatnâmelerinde böyle bir kolun varlığından bahsedilmemektedir.

Öte yandan kimi kaynaklarda Fenârî’nin Bistamiyye tarikatına –aslında tasavvuf tarihinde Bistamiyye tarikattan ziyade bir meşreb olarak kabul edilir– mensubiyetinden bahsedilmesi, Abdurrahman Bistamî’nin Bayezid-i Bistamî meşrebinde olması hasebiyle *Bistâmî* nisbesini kullanmasından ötürü olmalıdır.²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise Molla Fenârî’nin Bistamiyye’yi Somuncu Baba olarak tanıyan Şeyh Hamîdüddîn el-Aksarâyî’den aldığını kaydetmiştir.²² Her hâlükârda Fenârî’nin böyle bir tarikata nispeti doğru görünmemektedir.

III. Molla Fenârî’nin Ebheriyye/Evhadiyye Tarikatına Mensubiyeti

Molla Fenârî’ye Sühreverdiyye’den neşet etmiş olan Ebheriyye ve onun kolu olan Evhadiyye’nin nispet edilmesinin temel nedeni, Sadreddîn el-Konevî’nin Evhadüddîn Kirmanî’den istifade etmesi ve Fenârî’nin babasının da Konevî’nin öğrencisi kabul edilmesidir. Dolayısıyla silsile oluşturulurken tasavvufa dair ilk bilgilerini babasından aldığı zikredilen Fenârî’nin silsileye dâhil edilmesinde, onun babasıyla, babasının da Konevî ile ilgili irtibatı göz önüne alınmıştır. Ancak daha önce de söylediğimiz üzere Fenârî’nin babasının Konevî’den böyle bir icazet alması tarihen söz konusu değildir. Harîrîzâde’nin Molla Fenârî’nin Ebheriyye/Evhadiyye’ye mensubiyetini gösteren silsilesi ise şöyledir:

Ebü’n-Necib Şeyh Ziyaüddîn Abdülkahir es-Sühreverdi > Ebû Reşid Kutbeddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Ebherî > Evhadüddîn Hâmid b. Muhammed b. Ahmed el-Kirmanî > Sadreddîn el-Konevî > babası Şeyh Hamza b. Muhammed > Mevlânâ Şemseddîn Muhammed el-Fenârî > Ahmed b. Hacer el-Askalânî > Şeyhülislâm Zekerîyya el-Ensârî (ö. 956) > Ebû’l-Hasan el-Bekrî > oğlu Muhammed el-Bekrî.²³

²⁰ Bk. Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Elif Kitabevi, İstanbul 2006, 197.

²¹ Taşköprizâde, *a.g.e.*, 46; Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 68.

²² Bu nisbetin sebebi, Somuncu Baba’nın üveysî bir şeyh olduğunun ve Bayezid-i Bistamî’nin ruhaniyetinden terbiye gördüğünün kabul edilmesidir. Bk. Uzunçarşılı, *İ. H.*, *a.g.e.*, I, 533.

²³ Harîrîzâde Muhammed Kemâleddîn b. Abdurrahman, *Tihyânü Vesâ’ilil-Hakâ’ik fî Beyâni Selâsil-Tarâ’ik*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, no. 431, I, vr. 32^b. Molla Fenârî’nin ayrıca Somuncu Baba (Hamîdüddîn Aksarâyî) ile oluşan Evhadiyye ile ilgili bir

Görüldüğü üzere silsileden Molla Fenârî'nin, öğrencisi İbn Hacer el-Askalânî'ye Evhadiyye tarikatı icazeti verdiği sonucu çıkmaktadır. Ancak kaynaklarda konuyla ilgili bilgi bulunmazken böyle bir icazetten İbn Hacer de bahsetmemekte, aksine *İnbâü'l-Gumr* adlı eserinde “Fenârî yaklaşık yirmi defa *Adudû* [İbnü'l-Hâcib'in *Müntebâ* isimli eserinin Adudüddîn el-Îcî tarafından yapılan şerhi olmalı] okuttu. Kahire'ye geldiğinde bana kendi yazısıyla bir icazetnâme yazdı.”²⁴ ifadesiyle hocasından ilmî bir icazetnâme aldığını ima etmektedir. Silsileye Fenârî'den sonra İbn Hacer'in eklenmesinin nedeni de muhtemelen İbn Hacer'in icazetnâme aldığını söylediği cümlesidir. Yine silsilede İbn Hacer'den sonra yer verilen Zekerîyya el-Ensârî de onun müridi değil öğrencisidir. Dolayısıyla söz konusu icazetin ve İbn Hacer Askalânî'den sonra devam eden silsilenin, tarikat icazet ve silsilesi değil ilmî bir icazet ve silsile olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

Ayrıca kaynaklarda İbn Hacer'in tasavvufî bir yönünden bahsedilmemesi de dikkat çekicidir. Öğrencisi Sehâvî'nin bildirdiğine göre başta hadis olmak üzere çeşitli ilimlere dair 150'den fazla eser yazan İbn Hacer'in tasavvufî herhangi bir risalesi bulunmamaktadır. İbn Hacer'e nispet edilen ve Şeyh Abdülkâdir Geylânî'nin hayatını konu alan *Gıbtatü'n-Nâzır fî Tercemeti'sh-Şeyh Abdülkâdir* adlı eserin ona aidiyeti de tartışmalıdır.²⁵

IV. Molla Fenârî'nin Safeviyye/Erdebiliyye Tarikatına Nispet Edilmesi

Molla Fenârî'nin Safeviyye veya diğer bir isimle Erdebiliyye tarikatına nispetiyle ilgili silsilesi şöyledir:

silsilesi daha vardır: Sadreddîn el-Konevî > Şemseddîn Musa et-Tebrîzî > İzzeddîn Yusuf el-Kayserî > Şemseddîn Musa el-Kayserî > oğlu Hamîdüddîn el-Aksarâyî > Molla Fenârî. Harîrîzâde bu silsileyle, Hamîdüddîn Aksarâyî'nin Evhadiyye tarikatına babasının vasıtasıyla girdiğini belirtmiştir. Bk. Harîrîzâde, *a.g.e.*, I, vr. 171^b.

²⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *a.g.e.*, VIII, 245. Ayrıca bk. Nişancızâde Muhammed b. Ahmed, *Mir'ât-i Kâ'inât: Dûnya ve İslâm Tarihi* (sad. A. Faruk Meyan), Berekat Yayınları, İstanbul 1987, II, 336.

²⁵ Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, *ed-Dav'ü'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni'l-Tâsi'*, Dâru'l-Cil, Beyrut 1992, II, 36-40; III, 234-238; a.mlf., *el-Cevâhir ve'd-Dürer fî Tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer* (nşr. İbrahim B. Abdülmecid), Dâru İbn Hazm, Beyrut 1999; Kandemir, M. Yaşar, “İbn Hacer el-Askalânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIX, 514-531.

İbrahim Zahid Gîlânî > Safiyyüddîn el-Erdebîlî > oğlu Sadreddîn Musa el-Erdebîlî > oğlu Alâeddîn Ali Erdebîlî > Hamîdüddîn Hâmid b. Şeyh Musa Şemseddîn el-Kayserî > Şemseddîn Muhammed b. Hamza el-Fenârî.²⁶

Bu silsilenin oluşumunda ise Molla Fenârî'nin Ulucami'nin açılışı esnasında Ebû Hâmid (Somuncu Baba) ile tanışması ve ondan etkilenmesi rol oynamıştır. Hâlbuki ilk kaynaklarda yer alan bilgilere göre Molla Fenârî ile Somuncu Baba arasında tasavvufî açıdan bir istifade söz konusu olsa da, bunun mürid-mürşid çerçevesinde değerlendirildiğine dair bir emare yoktur.²⁷ Aralarındaki görüşme Ulucami'nin açılışı (802/1399) esnasında olmuş, açılışın akabinde de Somuncu Baba Bursa'dan ayrılmıştır. *Semerâtü'l-Fu'ad* müellifi Sarı Abdullah Efendi bu görüşmeyi şu satırlarla aktarmıştır:

Rivâyet olunur ki Ebû Hâmid Bursa'ya geldikte bir merkebi var idi. Onunla kûhtan hîzem getirip ve nân tabh edip mübarek arkalarına yüklenip “Somunlar, mü'minler” der imiş. Fî'l-vâki tabh eyledikleri nân kemâl-i letâfette olmakla ahâlî-i şehîr birbirinden yağmalayıp aluşurlar imiş. *Lâkin kendileri ne makûle vücûd-i şerîf olduğunu kimsenin malûmu olmayıp onlar dahî bu vecihle mestûr olduğundan mahzûz olup nice zaman Bursa'da meks etmişler.* Hikâyet olunur ki Yıldırım Bâyezîd Han Bursa'da bina eylediği câmi-i şerîf tamam oldukça Emîr Sultan'a bizzat varıp “Bina eylediğimiz camide teberrüken ibtidâ siz imâmet ve ümmet-i Muhammed'e nasihat buyurmak rica olunur” dedikte *Emîr Sultan hazretleri “Gavs-ı a'zam şimdiki hâlde şehrinizdedir. Onların vücûd-i bibbîdu mevcut iken hitabet ve nasihat bize teklîf olunmak münasip değildir”* diye Ebû Hâmid'in kim olduğunu ilan [etti] bu vecihle mekân-i ‘ulyâsın haber vermekle onlar dahî Ebû Hâmid'i bulup ibtidâ Cuma'da hitabet ve imâmet ve ümmet-i Muhammed'e nasihat rica eyledikte, ricaların kabul edip, lâkin bu hâli hariçten kimse bilmezdi. Elhâsıl ‘idü'l-mü'minîn olan yevm-i Cuma'da câmi-i cedîdîn ibtidâ Cuması sevabına nâil olmak için etraf ve eknâftan halk-ı âlem gelip ve mevâlî-i ‘izâm cem‘ olup Ebû Hâmid (kuddise sırruhû) minbere karîb bir mahalde müteveccih-i kıble olup hâfızlar tilâvet-i Kur'ân'ı itmâm ve sünnet-i Cuma edâ olunduktan sonra Hamîdüddîn minbere su'ûd edip kemâl-i fesâhat ve gâyet-i

²⁶ Harîrîzâde, *a.g.e.*, II, vr. 222^a. Tabîbzâde'nin verdiği silsile ise şöyledir: İbrahim Zahid Gîlânî > Ebû'l-Feth Safiyyüddîn İshak b. Cibril Erdebîlî > oğlu Musa Sadreddîn Erdebîlî > oğlu Ali Erdebîlî > oğlu İbrahim Erdebîlî > Hamîdüddîn Kayserî > Molla Fenârî Muhammed b. Hamza (Tabîbzâde, *Silsilenâme*, vr. 10^b).

²⁷ Örneğin bk. Taşköprizâde, *a.g.e.*, 26, 53.

belâgat üzere hutbe okuyup herkes müteveccih oldukta Ekmekçi Koca dedikleri kim idiği malûmları olup ba'de edâi salâtı'l-cuma kürsî-i vaaza kadem-nihâde olup meğer Mevlânâ Fenârî ('aleyhi rahmetü'l-Bârî) dahî câmi-i şerifte tefsîr-i Fâtîha'ya mübâşeret üzere imiş. Molla Fenârî tefsîr-i Fâtîhâ'ya takayyüd eylediği Ebû Hâmid'in nûr-i velâyet ile malûmları olmakla kelâm-ı mu'ciz-nizamı tefsîr-i Fâtîha'ya meftûh olup evvelâ kavâ'id-i Arabiyye ve me'ânî ve beyân ve bedî' ve usûl ve kelâm ve hikmet üzere tefsîr edip ve hâlâ zamanımızda olan bazı ulema efendiler dahî bu mahalde müşkilâtı vâki olmuş diye Molla Fenârî merhûmun müşkilâtın halledip ba'dehû me'ânî-i butûn-i Kur'âniyyeden ol kadar hakâik beyan ederler ki hattâ Molla Fenârî üçüncü mertebenin bazısını aklım müdrik olmayıp butûn-i selâsenin mâverâsın fehm edemedim diye buyurmuşlar. Ve ol gün Hamîdüddîn Hazretleri meclisinde yetmiş kişi cezbe-i Rahmân'a vâsıl olup âyet-i ilâhiyyeden bir alâmet-i kübrâ olmuş. Ba'dehû saâdethânelerine vardıkta Molla Fenârî Hazretleri'nin sabra tâkati kalmayıp Ebû Hâmid'in saâdethânesine varıp medrese vazifesinden cem' eylediği beş bin akçe miktarı nakdiyesi olmakla şeyhe getirip helâlce maldır diye Hamîdüddîn'e ihdâ ettikte, çünkü hillinde şüpheniz yoktur; içinden bir akçe verip merkebimize giyâh getirsinler diye buyurmakla bir miktar giyâh alıp himârın pîşine kodular. Biraz istişmâm edip üzerine bevl eyledi.

Ebû Hâmid Hazretleri "Bu ana değin merkebimiz şüpheli nesne çerende olmamakla hâlâ dahî ihtiyâr etmedi" diye buyurdukta Molla Fenârî bi-ihtiyâr olup bât eylemişler. Ve Seb'u'l-Mesânî tefsîrinin tahrîrine nefes alıp hâlâ Molla Fenârî Hazretleri'nin Fâtîha-i Şerîfe'ye yazdıkları tefsîr beyne'l-ulemâ mütedâvildir. Pes, Hamîdüddîn Hazretleri halkın ziyade tazîm ve tekrîm ve izdihamlarından mahzûz olmayıp Bursa'dan kalkıp âhir ömürlerine değin Aksaray'da karar edip vâsıl-ı rahmetullâh oldular.²⁸

Metinden anlaşıldığı üzere Somuncu Baba'nın kimliğinin ortaya çıkışı Ulucami'nin açılışı iledir ve tanınmasından hemen sonra halkın ilgisi sebebiyle Bursa'dan ayrılmıştır.²⁹ Dolayısıyla Molla Fenârî'nin daha evvel Somuncu

²⁸ Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fu'âd fi'l-Mebde ve'l-Me'âd*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1288, 231-233.

²⁹ Zira kaynaklarda Somuncu Baba'nın Bursa'ya geldiği ilk yıllarda pek ön plana çıkmadığı ve kendini halktan gizlemeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bk. Abdurrahman Câmî, Ebû'l-Berekat Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed, *Neşehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds* (şerh ile birlikte çev. Lâmiî Çelebi), Marifet Yayınları, İstanbul 1980, 683; Abdurrahman el-Askerî,

Baba'dan istifade ettiğine dair bilgiler bu hikâye ile çelişmektedir. Şu hâlde Somuncu Baba'nın kimliği ortaya çıktıktan sonra Molla Fenârî'nin ona intisap etmesi, seyr ü sülûkunu tamamlayıp halifesi olması –ki silsilede yer alması bir anlamda halifesi olduğunun işaretidir–³⁰ mümkün görünmemektedir. Ancak Somuncu Baba'nın Ulucami'de yaptığı Fâtîha tefsirinin, cemaati etkilediği gibi Molla Fenârî'yi de etkilemiş olması ve bu etki sebebiyle Fenârî'nin böyle bir tefsir yazmayı düşünmesi mümkündür. Fakat söz konusu tefsiri Somuncu Baba'nın Fenârî'ye yazdırdığı doğru olmadığı gibi, tefsirin zikredilen istifade sonucunda hemen yazılmış olması da³¹ mümkün görünmemektedir. Zira Timur'un Yıldırım'ı mağlup etmesinden sonra 805/1402 tarihinde Karaman'a giden Molla Fenârî'nin Fâtîha tefsirini burada iken yazdığı ve Karamanoğlu Mehmed Bey'e ithaf ettiği kaydedilmektedir; *Aynü'l-A'yân*'ın dibacesinde de söz konusu ithafı görmek mümkündür.³²

Öte yandan bazı kaynaklar Molla Fenârî'yi Bayramiyye'ye nispet ederken Fenârî'nin Hacı Bayram Velî'den tasavvufî anlamda istifade ettiğini hatta icazet aldığını kaydeder.³³ Ancak Hacı Bayram Velî'nin Somuncu Baba'ya bağlanması ve tasavvufî terbiyesini tamamlaması Somuncu Baba'nın tanınmasından sonra olmuştur. XVI. yüzyıl müelliflerinden Abdurrahman el-Askerî'nin kaydettiğine göre Hacı Bayram Velî, kimliğinin ortaya çıkmasından kısa süre sonra Bursa'dan ayrılan Somuncu Baba'yla görüşmek için Adana/Sis'e doğru yola koyulur, burada Somuncu Baba'yla görüşüp intisap ettikten sonra (Haziran 1403'te) şeyhiyle birlikte önce Şam'a, kısa bir süre sonra da Hicaz'a gider. Hac dönüşü Aksaray'a gelirler ve bir yıl sonra şeyhi, Hacı Bayram'ı irşad

XV.-XVI. Asır Bayramî Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin *Mir'âtü'l-İşk'î* (haz. İsmail E. Erünsal), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, 204; Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 75; Hoca Sadeddin Efendi, *a.g.e.*, II, 425.

³⁰ Tasavvufî literatürde bir tarikatın birbirine icazet veren şeyhlerinin isimlerini ihtiva eden listeye silsile adı verilmiştir. Konuyla ilgili bk. Tosun, Necdet, "Silsile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, 206-207.

³¹ Bk. Çoruh, H. Ş., "a.g.m.", 48; Aşkar, M., "Molla Fenârî'nin Şeyh Hamid el-Velî ile Münasebetleri ve Dönemin Tasavvufî Yapısına Bir Bakış", *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Kayseri'de Bilim ve Din Sempozyumu*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 1998, 137.

³² Molla Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza, *Aynü'l-A'yân (Tefsîru'l-Fâtîha)*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, no. 61, vr. 2a; Hüseyin Hüsâmeddin, "Molla Fenârî", XVIII/95, 377-378.

³³ Örneğin bk. Narlı Şeyhi Mehmed Fahreddin b. Ahmed Şerefüddin, *Gülzâr-ı İrfân*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, no. AEsry1098, vr. 154.

amacıyla Ankara'ya gönderir.³⁴ Buna göre kaynaklarda ne Hacı Bayram Velî'nin Ankara'da iken Molla Fenârî'nin Ankara'ya gelerek kendisiyle görüşüp Bayramiyye'ye bağlandığına dair, ne de söz konusu görüşme ve icazetin Bursa'da gerçekleştiğine dair bir bilgi vardır. Kanaatimizce Mecdî Efendi'nin "Molla Fenârî, ârif-billâh Hacı Bayram sultanın şeyhi Şeyh Hamîdüddîn Kayserî Hazretleri'yle musâhabet ve münâsebet edip ilm-i tasavvufu ondan ahz eyledi."³⁵ ifadesi, Baldırzâde'de olduğu gibi sonraki müellifler tarafından "Menkûldür ki, Mevlânâ-yı müşârün ileyh [Molla Fenârî] kutbü'l-meşâyihî'l-kirâm Şeyh Hacı Bayram Hazretleri'yle sohbet ve onlardan ahz-ı tasavvuf ve tarikat etmişler."³⁶ şeklinde yorumlanmıştır.

Görüldüğü üzere Molla Fenârî'ye Bayramiyye tarikatının atfedilmesi de, aynı zamanda Hacı Bayram Velî'nin müşidi olan Hamîdüddîn Kayserî'nin Bayramî silsilesinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Hâlbuki bu durumda Somuncu Baba'dan istifade eden Molla Fenârî'nin Bayramiyye veya Celvetiyye silsilelerinde de yer alması gerekirdi; ancak kaynaklarda böyle bir silsile bulunmamaktadır. Şu halde hem Safeviyye/Erdebiliyye, hem Evhadiyye ve hem de Bayramiyye tarikatlarının Fenârî'ye nispet edilmesinin kaynağının Hamîdüddîn Kayserî olduğu ortadadır; bunun sebebi de Fenârî ile Hamîdüddîn Kayserî arasında daha önce zikredilen görüşmedir.³⁷

V. Molla Fenârî'nin Zeyniyye'ye Mensubiyeti

Molla Fenârî'ye nispet edilen bir diğer tarikat Zeyniyye'dir. Sühreverdiyye'nin kolu olan Zeyniyye, Şeyh Zeynüddîn Hâfî (ö. 838/1435) tarafından Horasan'da kurulmuş ve kısa süre sonra halifeleri vasıtasıyla Mısır, Suriye, Hicaz, Anadolu ve Rumeli'de yayılma imkânı bulmuştur. Hâfî'nin

³⁴ Askerî, *a.g.e.*, 202-203; Azamat, Nihat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", *Türkiye Diyanet Vakefî İslâm Ansiklopedisi*, XIV, 442-447.

³⁵ Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 51; Hoca Sadeddîn Efendi, *a.g.e.*, II, 413-414; Müstakimzâde Süleyman Sadeddîn, *Devbatü'l-Meşâyih: Osmanlı Şeyhülislamlarının Biyografileri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978, 5.

³⁶ Baldırzâde, *a.g.e.*, 230-231; ayrıca bk. İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdirredân*, Hüdavendigâr Vilayet Matbaası, Bursa 1287, 242; Bakırcı Mehmed Raşid b. Osman Nüzhet, *Zübdetü'l-Vekâyi' der Belde-i Vekâyi-i Bursa*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, no. AETrh89, vr. 67^b; Narlı Şeyhi Mehmed Fahreddin, *a.g.e.*, vr. 154.

³⁷ Öte yandan Mustafa Aşkar (bk. *Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı*, 82, 86) Molla Fenârî'nin Halvetiyye tarikatının prensiplerini Somuncu Baba'dan öğrendiğini belirtmektedir. Ancak Aşkar'ın kaynak olarak gösterdiği *Tibyân ve Osmanlı Müellifleri*nde böyle bir bilgi yoktur. Konuyla ilgili değerlendirme için ayrıca bk. Öngören, R., "a.g.m.", 116.

Anadolu'ya gelen en etkin halifesi Abdüllatif Kudsî'dir. Şeyhinden icazet aldıktan sonra ömrünün büyük bir kısmını seyahatlerle geçiren Kudsî, kimi zaman aradığı irşad ortamını bulamaması, bazen de ulema sınıfı ile yaşadığı problem ve mücadeleler nedeniyle gittiği şehirlerin hiçbirinde uzun süre kalamamıştır. Mürşidinin işaretiyle irşad faaliyeti için önce memleketine dönen Şeyh, ardından Anadolu'ya yönelmiş ve 828/1425 tarihinde Bursa üzerinden Edirne'ye kadar gitmiştir. Molla Fenârî'nin Kudsî ile tanışması da bu seyahati sırasında olmalıdır. Her ne kadar Lâmiî Çelebi'den (ö. 937/1531) itibaren kaynaklarda, Molla Fenârî'nin Kudsî'ye intisabının 851/1447 tarihindeki Anadolu seyahati sırasında gerçekleştiği yazılı olsa da,³⁸ bu tarihte Molla Fenârî hayatta olmadığı için söz konusu bilginin kronolojik olarak doğruluğu söz konusu değildir.³⁹

Molla Fenârî'nin Kudsî ile görüştüğünün en güçlü delili, Kudsî'nin Anadolu'ya gelişine methiye olarak yazdığı, “*Kadimte bilâde'r-Rûmî yâ hayra kâdimîn (Ey Anadolu'ya gelenlerin en hayırlısı)*” diye başlayan dokuz beyitlik Arapça şiiri ile Kudsî'nin de ona “*Elâ yâ imâme'l-asrî yâ hayra kâ'imîn (Ey zamanımızın önderi ve yaşayanların en hayırlısı)*” şeklinde başlayan on beyitlik cevabıdır.⁴⁰ Bu şiirden yola çıkarak Molla Fenârî'nin Kudsî'ye muhib olduğu veya ona bağlanmak istediği şeklinde değerlendirmelerde bulunmak mümkündür.⁴¹ Ancak bazı vefeyatnâme müelliflerinin yazdığı ve sonraki araştırmacıların da alıntıladığı üzere Fenârî'nin Kudsî'den hilafet veya tarikat aldığını söylemek⁴² oldukça zordur. Haddizatında Fenârî de Kudsî'ye hitaben yazdığı şiirinin şu mısralarında

³⁸ Örneğin bk. Abdurrahman Câmî, *a.g.e.*, 550; Atlansoy, Kadir, “Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyatnâmeleri I: Mehmed b. Sa'dî'nin Bursa Vefeyâtı”, *Osmanlı Araştırmaları*, 18 (1998), 56-57; Tek, Abdurrezzak, “Osmanlı Tasavvuf Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyatnâmelerinden Ricâl-i Zeyniyye”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/2 (2004), 223; İsmail Belig, *a.g.e.*, 242; Bakırcı Mehmed Raşid, *a.g.e.*, vr. 67^b; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî: Bursa Dergâhları I-II* (haz. Mustafa Kara & Kadir Atlansoy), Uludağ Yayınları, Bursa 1997, 366; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Erliyyâ* (haz. Mehmet Akkuş & Ali Yılmaz), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, I, 326.

³⁹ Tek, A., *Abdüllatif Kudsî Hayatı-Eserleri ve Görüşleri*, Emin Yayınları, Bursa 2007, 38-44.

⁴⁰ Bk. Abdüllatif Kudsî, *Tuhfetü Vâhibi'l-Mevâhib fî Beyânî'l-Makâmât ve'l-Merâtib*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Orhan Gazi, no. 651/2, vr. 63^b.

⁴¹ İsmail Belig, *a.g.e.*, 242; Bakırcı Mehmed Raşid, *a.g.e.*, vr. 67^b; Narlı Şeyhi Mehmed Fahreddin, *a.g.e.*, vr. 154.

⁴² Gazzâzâde Abdüllatif Efendi, *Hulâsatü'l-Vefeyât*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Orhan Gazi, no. 2162, vr. 10^b; Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, I, 326; Uzunçarşılı, İ. H., *a.g.e.*, I, 533; Çoruh, H. Ş., “a.g.m.”, 41; Cunbur, M., “a.g.m.”, 18.

ona bağlanmak ve Kudüs'e giderek hizmetinde bulunmak istediğini ancak bunu gerçekleştiremediğini ifade etmektedir:

*Yemin ederim ki Fenârî onun talibidir
Fakat benim bu konuda kusurum var
Onun yanına gitmeye içimde şiddetli bir arzû duydum
Ömrümün geri kalanını orada geçireyim diye
Mabdûm Kudüs'te umutla bekledi
Arzulu ve istiyaklı olan herkesten sırrı alıp tutmam için
Öyleyse kalk, asrımızda zor bulunacak bu âlimi karşıla
Hayatta olduğu sürece hizmetkâr ol
Rıyazet yap, kazanç ve bu arifin yoluna hizmet et ki,
Hiçbir hizmetçinin ulaşamayacağı matlûbunu elde edesin*

Kudsî'nin de Molla Fenârî'ye cevaben yazdığı şiirde onun, sûfi olmaktan daha çok âlim ve abid oluşuna vurgu yapması dikkat çekicidir:

*Ey asrın imamı, en hayırlı abid
Allah elçisinin şeriatıyla hükmeden en hayırlı kişi
Sen, ilim ve akılda asrının tekisin
Zamanın biricigi ve en zekisi sensin
Dinin ışığısın, hattâ güneşisin
Ey en hayırlı âlim, insanlar senin ilminle hükmetti⁴³*

Molla Fenârî'nin Zeyniyye tarikatı ile tanışmasının Abdüllatif Kudsî ile mi, yoksa Zeyniyye'nin kurucusu Zeynüddîn Hâfî ile mi olduğu da net değildir. Amasya tarihçisi Hüseyin Hüsâmeddîn, Molla Fenârî'nin 821/1419'da büyük oğlu Muhammed Şâh Çelebi ile birlikte çıktığı hac yolculuğunda Mısır'a giderek Horasan'dan gelen Zeynüddîn Hâfî'yi beklediği, 822/1420'da Hâfî ile birlikte Kudüs'e oradan da Hicaz'a gidip, hac vazifesini ifa ettikten sonra tekrar Hâfî ile birlikte Kudüs'e döndüklerini kaydetmekte ancak herhangi bir kaynak vermemektedir.⁴⁴ Kaynaklarda Molla Fenârî'nin 822/1420 yılında hacda olduğu,

⁴³ Her iki şiirin de tamamı için bk. Abdüllatif Kudsî, *a.g.e.*, vr. 63^b. Taşköprizâde'nin *Şekâ'iku'n-Nu'mânîyye*'sinde de yer alan (s. 26-27) bu şiirlerin tahkikinde hatalar vardır. Söz konusu şiirlerin tamamının tercümesi için bk. Tek, A., *a.g.e.*, 316-317.

⁴⁴ Hüseyin Hüsâmeddîn, "Molla Fenârî", XVIII/95, 383; a.mlf., "Molla Fenârî", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, XIX/96 (1928/17.-18. sene), 148; Soku, Ziya Şakir, *Osmanlı İmparatorluğunun İlk Türk Şeyhülislâmı: Molla Fenârî*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951, 19-20.

Medine’de bulunduğu sırada orada vefat eden Nakşbendiyye şeyhi Muhammed Pârsâ’nın cenaze namazına katıldığı, aynı tarihte o bölgede bulunan Hâfî’nin Mısır’da hazırlatıp getirdiği beyaz bir mezar taşını Pârsâ’nın kabrinin başına diktiği belirtilmektedir. Ancak aynı kaynaklarda Fenârî’nin Hâfî ile görüştüğü ve birlikte Kudüs’e gittikleri kaydedilmemektedir.⁴⁵ Hac dönüşü Kudüs üzerinden Kahire’ye giden Molla Fenârî ile Zeynüddîn Hâfî’nin görüşmüş olmaları muhtemel olmakla birlikte buradan hareketle Fenârî’nin ona mürid olduğunu söylemek doğru değildir.⁴⁶

Kaynak belirtilmeksizin Molla Fenârî’yle ilişkilendirilen bir diğer tarikat da Kazerûniyye’dir. Hüseyin Hüsâmeddîn’e göre I. Murad, Yıldırım Bayezid ve veziriazam Çandarlı Halil Paşa olmak üzere devlet erkânı ve Fenârî, Bursa’da hünkâr şeyhi olan Ebû İshak Kazerûnî’nin sohbetlerine katılarak istifade etmişlerdir.⁴⁷ Ancak Ebû İshak Kazerûnî’nin vefat tarihi (426/1035) dikkate alındığında böyle bir istifadenin tarihen gerçekleşmesi mümkün değildir.

Netice olarak Molla Fenârî’nin tasavvufî kimliğini belirlemek için üzerinde durduğumuz aşağıdaki soruların cevabına baktığımızda her birine “hayır” demek mümkündür:

- a. Molla Fenârî herhangi bir şeyhe intisap etmiş ve müridi olmuş mudur?
- b. Tasavvufî terbiyesini tamamlayıp icazet veya hilafet almış mıdır?
- c. Bağlı bulunduğu tarikatın öğretilerini yaymak için bir tekke kurmuş veya döneminde herhangi bir dergâhta halife olarak hizmet vermiş midir?
- d. Şeyh/mürşid vasfıyla herhangi bir mürid yetiştirmiş ve icazet vermiş midir?
- e. Molla Fenârî’nin tasavvufî yönü kendisinden sonra halifeleri vasıtasıyla devam etmiş midir? Bu manada tasavvufî bir silsilesi oluşmuş mudur?

⁴⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *a.g.e.*, VIII, 244; Abdurrahman Câmî, *a.g.e.*, 433; Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 48; Öngören, R., *Tarihî Bir Aydın Tarikatı: Zeynîler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, 18.

⁴⁶ Öngören, R., “a.g.m.”, 117.

⁴⁷ Hüseyin Hüsâmeddîn, “Molla Fenârî”, XVIII/95, 372.

f. Molla Fenârî şeyhlere mahsus kıyafet giymiş midir veya bağlı bulunduğu tarikatın yahut kolun öğretilerini anlattığı bir eser kaleme almış mıdır?

Taşköprüzâde Molla Fenârî'nin servetine ve makamına rağmen sade elbiseler giydiğini ve başına da derviş veya şeyhlerin giydiği *imâme* adı verilen küçük bir sarık sardığını söylemektedir.⁴⁸ Kanaatimizce Taşköprüzâde'nin buradaki vurgusu metindeki bağlamında değerlendirildiğinde, Fenârî'nin bir şeyh olarak böyle bir sarık sarmasına değil daha ziyade sade elbiseler giymesinedir. Öte yandan kaynaklarda Fenârî'nin sûfilerin kıyafetleri, âdâb ve erkânıyla ilgili kaleme aldığı belirtilen⁴⁹ *Sûfiyyenin Libâs ve Etvâr ve Mesleğine Dair İtirazâta Reddiye* isimli risale, Fenârî'ye değil onunla aynı künyeyi taşıyan Akşemseddîn'e aittir.⁵⁰ Dolayısıyla Molla Fenârî'nin tasavvuf içerikli eserlerine baktığımızda ona aidiyetinde şüphe bulunmayan kitapların tamamı İbnü'l-Arabî'nin düşüncesi çerçevesinde yazılmış olup tarikat usulüne veya tasavvufun pratik yönüne dair bir eseri bulunmamaktadır.

Sonuca gelirse tahsil döneminde beyânî (dil, usûl, fıkıh), burhanî (felsefe, mantık, kelâm) ve irfanî (tasavvuf) düşünce geleneklerinden beslenmiş

⁴⁸ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, 25; Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-Bedru'l-Tâli' bi-Mehâsini Men Ba'de'l-Karni's-Sâbi'*, Dâru'l-Marife, Beyrut ts., II, 267; Hoca Sadeddin Efendi, *a.g.e.*, II, 413; Baldırzâde, *a.g.e.*, 230. Diğer taraftan Ziya Şakir'in Molla Fenârî ile ilgili “Debdebe ve ihtisamı severdi. Daima en iyi ve nadide kumaşlardan yapılmış elbiseler giyerdi. Hayatını tam bir refah ve huzur içinde geçirmeyi isterdi” (bk. Soku, Z. Ş., *a.g.e.*, 45) şeklinde herhangi bir kaynağa dayanmayan yorumu, masalımsı anlatımındaki tahayyülesinden kaynaklanmaktadır. Zira Fenârî'nin kıymetli elbiseler giyen hizmetçileri olmakla birlikte kendisinin sade giyindiği ilk dönem kaynaklarında zikredilmiştir. Muhtemelen müellif, Fenârî'nin servetinin fazlalığı ve hizmetini görenlerin giydiği değerli elbiselerden hareketle onun da bu tür elbiseler giydiği sonucunu çıkarmıştır.

⁴⁹ Aşkar, M., *a.g.e.*, 95; Aydın, H., *a.g.e.*, 73; Öngören, R., “a.g.m.”, 114; Aydın, İ. H., “a.g.md.”, 246.

⁵⁰ Molla Fenârî'nin eserlerini konu edinen hemen her kaynakta adı geçen risalenin ikinci sayfasında yer alan (vr. 2^a) “Muhammed b. Hamza” künyesi sebebiyle risale Fenârî'ye nispet edilmişse de, eserin Akşemseddîn'e ait olduğu açıktır. Zira atfedilen risale kütüphane kaydında (Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Başlıklar, no. 71) her ne kadar bu isimle kayıtlı olsa da, Akşemseddîn'in *Hallül'l-Müşkilât* adlı risalesidir ve risale Akşemseddîn'in kardeşi Hamzaoğlu Hacı Ali tarafından Türkçe'ye *Kâşifü'l-Müşkilât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, no. 2408) adıyla tercüme edilmiştir. Söz konusu risale bazı kaynaklarda *Risâletü'n-Nûr* veya *Def'u Metâ'ini's-Sûfiyye* şeklinde de geçmektedir. Bk. Yurt, Ali İhsan, *Fâtih Sultan Mehmed Hân'ın Hocası Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri: er-Risâletü'n-Nûriyye, Makâmât-ı Ertîyâ*, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1972, 143; Köprülü, Orhan F. & Uzun, Mustafa, “Akşemseddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II, 301; Yurt, A. İ., *Akşemseddin (1390-1459): Hayatı-Eserleri* (haz. Mustafa Kaçalin), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, 40.

olan Molla Fenârî, Osmanlı ilim zihniyetinin temelini oluşturan medrese-tekke bütünlüğünü ilmî şahsiyetinde temsil etmesi yönüyle Dâvûd-i Kayserî'den sonra Ekberî ekole mensup âlim-sûfî tipinin bir örneğidir. Dolayısıyla Fenârî'nin tasavvufa olan ilgisi, kaynaklardan yansıyan bilgilerin ışığında değerlendirildiğinde daha ziyade teoriktir ve bu teori tasavvufî mahiyette kaleme aldığı eserlere de yansımıştır. Ancak bu durum, yani onun entelektüel anlamda tasavvufî olan ilgisi, onun tasavvufî bir kimliğe, meşrebe, eğilime sahip olmadığı, dönemindeki sûfilerle görüşüp istifade etmediği anlamına gelmemelidir. Aksine yaşadığı zaman dilimindeki tarikat erbabına muhabbet duymuş, onların sohbetinde bulunmuş ve istifade etmiştir. Nitekim kaynaklarda Emir Sultan, Somuncu Baba, Abdal Mehmed,⁵¹ Abdüllatif Kudî gibi çağdaşı olan şeyhlerle sohbet ettiği belirtilmektedir. Ancak söz konusu sohbet ve istifadenin bir şeyh ve mürid ilişkisi şeklinde olduğunu ve tasavvufî anlamda bir terbiyeyi içerdiğini söylemek zor olduğu gibi, Fenârî'nin bir tarikat şeyhi veya bir tarikatı temsil etmesi ve yayması anlamında bilfiil tasavvufun içinde olduğunu söylemek zordur. Bu nedenle kendisinden sonra gerek Anadolu'da gerekse Mısır'da yazılan sûfî tabakat kitaplarında yer almadığı görülmektedir. Örneğin ne Molla Câmi'nin on beşinci yüzyılın son çeyreğinde kaleme aldığı eseri *Nefhâtü'l-Üns*'ü yazarken, ne de 933/1532 tarihinde vefat eden Lâmiî Çelebî'nin bu eseri bir taraftan tercüme edip diğer taraftan kitaba Anadolu'daki velileri dâhil ederken Molla Fenârî'den bahsetmiş olması dikkat çekicidir. Yine Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Münâvî'nin (ö. 1031/1718) *el-Kevâkıbü'd-Dürrîyye*, Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin (ö. 1235/1820) *Bahru'l-Velâye* gibi tabakat kitaplarında da Molla Fenârî'den bahsedilmemektedir.⁵²

Molla Fenârî'nin tarikatlara nispetine gelince, yukarıdaki pasajlarda ifade edildiği üzere zikredilen tarikatlara nispet edilmesi, görüşmüş olduğu şeyhlerden kaynaklandığı gibi silsilelerde yer alması da aynı gerekçe ile sonradan oluşturulmuştur; zira böyle olduğunun önemli bir göstergesi, kendisinden sonra

⁵¹ *Yâdigâr-ı Şemsî*'de (s. 268) Fenârî ile Abdal Mehmed arasındaki sohbet ilişkisi şöyle dile getirilmiştir: "Molla Fenârî Hazretleri Abdal Mehmed'e hürmeti olduğundan ara sıra gelir, ellerini öper, duasını almış. Bir gün mutâdî vechile yine gelmiş, orada bir lâşe var imiş. Abdal Mehmed demiş ki 'Ey Molla-i Rûm ve ey câmi-i fezâil-i ulûm! Gel seninle şunu yiyelim.' Molla Hazretleri de reddetmeyerek kabul etmiş. Surette lâşe görünen şeyin hakikatte at'ime-i dünyaya benzemez, gayetle leziz ve latif olduğunu anlamış. Molla Hazretleri'ne ise bundan sonra ulûm-i gaybiye keşfolunmuş."

⁵² Vefeyatnâmelerde ve *Sefîne-i Enlhyâ* gibi eserlerde Molla Fenârî'nin yer alması, şeyh olmasından değil kanaatimizce tasavvufa ve tarikatlara olan nispetinden dolayıdır.

silsilelerin devam etmemesidir. Bununla birlikte Fenârî'ye atfedilen tarikatlar içinde onun muhib ve yakın olduğu tarikat Zeyniyye'dir ve bu yakınlığın kayda değer göstergesi de, Zeyniyye'nin Anadolu'daki temsilcisi Abdüllatif Kudsî için kaleme aldığı methiye içeren şiirinin yanı sıra mezar taşının Zeynî mezar taşı olması ve haziresinde birçok Zeynî mezar taşının bulunmasıdır.⁵³

Bütün bunlardan sonra karşı fikir olarak Molla Fenârî'nin adı geçen tarikatlardan tasavvufî terbiye sonucu veya teberrüken icazetli olduğu, ancak müderris ve kadı oluşu sebebiyle mensup olduğu tarikatları temsil etmeye yahut fikirlerini yaymaya fırsat ve imkân bulamadığı, tarikat âdâbına dair eserler telif etmeye ihtiyaç duymadığı ve dolayısıyla pratik anlamda tasavvufî hayatı kendince yaşadığı söylenirse, söz konusu hayatı eserlerine ve yaşadığı döneme yansıtmaması hasebiyle “iddia edildiği üzere bir tarikat şeyhi olarak” hangi ölçüde faaliyette bulunduğunu ve böyle bir kimliğe sahip oluşunun mahiyetini kanaatimizce mevcut kaynaklardan tespit etmek güçtür.

⁵³ Molla Fenârî'nin kabir taşının hangi tarihten itibaren Zeynî şeklinde olduğu belli olmamakla birlikte, Zeynî bir mezar taşına sahip olduğu bir gerçektir. Bk. Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, I, 327.